

آسیب‌ها و خسارات معنوی ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه و راه‌حل‌های آن

احمد صارمی^۱
مرتضی چیت‌سازیان^۲
علی بهرامی نژاد^۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۱/۳۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

چکیده

روشن است که ورود آسیب‌ها و خسارات معنوی در حریم خانواده موجب بروز سوء استفاده‌ها و تضییع حقوق خانواده و در نهایت باعث فروپاشی بنیان خانواده می‌گردد که متأسفانه آسیب‌ها و خسارات و تضییع حقوق و فروپاشی‌های بنیان خانواده در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه به وفور دیده می‌شود، زیرا ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه هیچکدام از ارکان ازدواج‌های شرعی و قانونی را ندارند. از جمله آسیب‌ها و خسارات ناشی از این ازدواج‌های نوظهور در جامعه می‌توان به اجبار زوجین به پنهان کاری و تحمل بار سنگین روحی و روانی و افسردگی و دروغ‌گویی پیوسته برای عدم مشخص شدن حقیقت و فقط رفع نیازهای شهوانی و جنسی محض و ارتکاب جرم و گناه و عدم حمایت شرعی و قانونی و عرفی از زوجین و ازاله بکارت دختران و بی‌ارزشی بکارت و دوشیزگی و عدم موفقیت در ازدواج‌های بعدی و عمر کوتاه این رابطه‌ها و ورود زوجین به مجرد دائمی و قطعی و ترویج بی‌فرزندی یا تولد فرزندان نامشروع و عدم رضایت زوجین از روابط جنسی به لحاظ بی‌کیفیت بودن روابط و افزایش بی‌رویه سقط جنین و کاهش تولد و کاهش جمعیت و عدم تولید مثل و افزایش فرزندان سرراهی و کودکان بی‌سرپرست و بی‌هویت و ایجاد مراکز نگهداری کودکان بی‌سرپرست و سرراهی و شکسته شدن قیچ روابط نامشروع و افزایش خشونت‌های خانگی علیه زنان و خیانت زوجین نسبت به یکدیگر و توسعه فساد در جامعه و تزلزل

^۱ دانشجوی دکتری الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Saremahmad7@gmail.com

^۲ استادیار گروه الهیات دانشگاه مطهری، تهران، ایران. (نویسنده مسئول): morteza.chitsazian@yahoo.com

^۳ استادیار گروه الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Ali.b.nejad@gmail.com

در خانواده‌ها و عدم سلامت جسمی و جنسی افراد جامعه و تکثیر بیماری‌های مقاربتی جنسی و فاصله گرفتن جامعه از نکاح‌های شرعی و قانونی و گذر جوانان از سن قانونی ازدواج و بالا رفتن آمار طلاق و افزایش دختران فراری و نقض کلی تعهدات و افشای اسرار خصوصی زوجین و ایراد تهمت نسبت به یکدیگر بخاطر عدم تعهد و وفاداری و سوء استفاده مردان از تعدد زوجات بدون رعایت اصول شرعی و قانونی و عدالت و سوء استفاده مردان از قوام و سرپرستی خانواده و عدم سکونت مشترک زوجین در زیر یک سقف و کاهش آمار ازدواج‌های رسمی و اختلال در سلامت روحی و روانی جامعه نام برد.

واژگان کلیدی: خسارات و آسیب‌های معنوی، ازدواج‌های نوظهور عرفی، حقوق غیر مالی، راه‌حل‌ها.

مقدمه

آسیب‌ها و خسارات معنوی، مفهوم عامی است به معنای خسارت وارد بر شخص و متعلقات مربوط به آن که به طور مستقیم جنبه مالی ندارد؛ اعم از روح و جسم و اعتبار و احساسات و عواطف یا هرگونه خسارت غیر مالی بر شخص و حقوق مربوط به آن که محیط خانواده با توجه به ویژگی‌ها و اهداف معنوی که دارد در معرض شدید چنین آسیب‌ها و خسارات است. اهمیت آسیب‌ها و خسارات معنوی در خانواده را با نگاه به منابع فقهی و حقوقی می‌توان دریافت. خسارات و آسیب‌های معنوی ازدواج‌های نوظهور عرفی به افراد و جامعه از اهمیت بسیار بالایی برخوردار می‌باشد و حقوق را ملزم می‌کند در اشکال و انحاء مختلف به حمایت از اخلاقیات در خانواده دفاع نماید. از آنجا که نقش حقوق و قواعد حقوقی را در تنظیم روابط خانوادگی نمی‌توان نادیده گرفت. علی‌رغم خصوصی بودن روابط اعضای خانواده و وجود رابطه قراردادی بین زوجین، قواعد مسئولیت مدنی ابزاری است که می‌تواند حمایتی مناسب از خانواده خصوصاً زنان را تضمین کند. لذا در این مقاله برآنیم تا با شناسایی مصادیق آسیب‌ها و خسارات معنوی در خانواده و آثار سوء آن، از جمله:

- ۱- کاهش آمار ازدواج رسمی (ازدواج با خطبه و مهریه و شاهد و اذن پدر و ثبت رسمی در دفاتر ازدواج)
- ۲- اختلال در سلامت روحی و روانی زوجین بعلت ترس و اضطراب و نگرانی از عواقب این ازدواج‌ها و سردرگمی زوجین که آیا همیشه کنار هم خواهند بود یا یکی از طرفین به راحتی دیگری را ترک می‌کند؟

- ۳- کاهش سطح سلامت جنسی و جسمی زوجین
  - ۴- افزایش خشونت فردی و اجتماعی چون به ازدواج‌های وحشی مرسوم است.
  - ۵- تولد کودکان بی‌هویت، چون امکان اثبات متعلق بودن فرزند به پدر وجود ندارد. (نه شرعی است و نه قانونی)
  - ۶- فقط با هدف رفع نیاز جنسی بی کیفیت زوجین
  - ۷- عدم ثبوت حق و حقوق برای زن اعم از نفقه، قسم هم خوابی، ارث و . . .
  - ۸- گسترش ازدواج‌های بدون ارکان و قاعده و قانون
  - ۹- پیوندهای نامعلوم و فاقد مشروعیت اجتماعی و حقوقی
  - ۱۰- ارتکاب جرم و گناه زوجین بعلت عدم قانونی و شرعی بودن
  - ۱۱- از بین رفتن زیبایی اندام زنان به مرور زمان و بی‌رغبتی مردان به آن‌ها زیرا مردان امکان رابطه با زنان جوان‌تر و زیباتر را دارند.
  - ۱۲- ایجاد مشکلات مالی فراوان برای زنان بعلت عاطفی بودن آنها و خواستار نگهداری از فرزند این رابطه غیرمشروع و غیرقانونی و عدم تامین مردان و به راحتی مردان زنان را رها می‌کنند.
  - ۱۳- عدم برخورداری زوجین از تسهیلاتی که به افراد متاهل در جامعه تعلق می‌گیرد.
  - ۱۴- اجبار زوجین به پنهان کاری بعلت عدم قبول از طرف عرف و جامعه
  - ۱۵- استرس و اضطراب مداوم بخاطر عدم اعتماد به تکیه گاه و زوجش و عدم مسئولیت‌پذیری مردان در این ازدواج‌ها
  - ۱۶- عدم پذیرش دختران از طرف خانواده و جامعه و تبدیل آن به فردی مطرود و منزوی که برای تامین هزینه‌های زندگی مورد سوء استفاده‌ها قرار می‌گیرد.
  - ۱۷- به دلیل بحران روحی گاه دختران به مواد مخدر و قرص‌های روان‌گردان روی آورده و آواره خیابان‌ها و پارک‌ها می‌شوند و اگر خودکشی نکنند به تکدی‌گری می‌پردازند.
  - ۱۸- تولد نوزادان بی‌هویت و غیرمشروع از ازدواج‌ها یا به خیابان‌ها برده می‌شوند و یا از سوی والدینشان به کام مرگ کشانده می‌شوند چون قاعدتا زنا زاده اند و از خدمات رفاهی و اجتماعی برخوردار نیستند.
- با ارائه راه حل‌های این آسیب‌ها و خسارات از حقوق خانواده و جامعه حمایت نماییم.

۱- منشاء آسیب‌ها و خسارات معنوی در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

قواعد و هنجارهای خاصی در جامعه وجود دارد که در موقعیت‌های گوناگون انجام اقدامات خاصی را بر شهروندان تحمیل می‌سازد، منشاء لزوم این رفتارها قوانین و مقررات است که اگر نقص آنها توأم با خسارت به دیگری باشد موجب تحقق مسئولیت مدنی می‌شود. اما در کنار تکالیف خاصی که در قانون معین می‌گردد، یک دسته تعهد و تکلیف کلی بر همه شهروندان تحمیل می‌شود که در عملکرد و رفتار خویش احتیاط پیش گیرند و مراقبت لازم جهت عدم ایراد و خسارت به دیگران لحاظ کنند. این تعهدات کلی بر معیار و الگوی شخصی متعارف ایجاد می‌گردد. (مراذزاده، صفحه ۳۰۶) خانواده نیز به عنوان یک اجتماع کوچک، دارای این دو نوع تعهد می‌باشد. این تعهدات برخاسته از اصول و قواعد عام و خاص فقه خانواده است که برخی از آنها شکل حقوقی به خود گرفته و به قوانین و مقررات مربوط به خانواده به عنوان تعهدات معین وارد شده است و برخی به شکل ارزش‌های اخلاقی موجود در خانواده به عنوان تعهدات کلی بر زوجین الزام می‌شود و در شکل‌گیری رویه قضایی و نظریات حقوقی موثر است. (نقیبی، ۱۳۸۹، صفحه ۲)

قانون‌گذار به دلیل اهمیت اجتماعی گسترده خانواده، رابطه زن و شوهر را از قلمرو حاکمیت اراده خارج ساخته و نظم آن را خود به عهده گرفته است. (کاتوزیان، ۱۳۸۲، صفحه ۱۳۴) علاوه بر این، طبق عمومیت قاعده «شروط» در فقه و ماده ۱۱۱۹ قانون مدنی، تعهداتی که طرفین در شرط ضمن عقد نکاح متقبل شده‌اند، تعهد معین محسوب می‌گردد که چون ریشه در عقد نکاح دارد، بیانگر مسئولیت قرار دادی است. در حوزه روابط خانوادگی ایراد آسیب و خسارت ممکن است در نتیجه ارتکاب جرم علیه همسر صورت پذیرد یا نتیجه رفتاری غیر مجرمانه باشد که در آن صورت یا ناشی از تخلف از قرارداد است یا ناشی از تسبیب و سوء استفاده از حق، بعضی از مصادیق سوء رفتار در زندگی مشترک، در عین حال که جرم است و مسئولیت کیفری مرتکب را دربردارد و وی را مسئول جبران ضرر ناشی از جرم نیز می‌داند، مانند ضرب و شتم یا ایراد تهمت، اما بعضی دیگر از این رفتارها، فقط از باب تسبیب موجب مسئولیت به جبران خسارت می‌گردد. حالت سومی هم می‌توان تصور کرد که رفتار منشاء ضرر و زیان معنوی مجرمانه باشد، اما بزه دیده جرم همسر مرتکب نباشد. همسر وی صرفاً به طور غیر مستقیم از رفتار مجرمانه او ضرر ببیند؛ مانند اعتیاد زوج یا محکومیت کیفری او به حبس و . . . . (داوودی، ۱۳۹۰، صفحه ۱۰) بنابراین خسارت معنوی در خانواده هم ناشی از تخلف از تعهدات معین قانونی و قراردادی است و هم ناشی از تخلف از تعهدات کلی موجود در این نظام. در نتیجه مسئولیت در آن هم منشا قراردادی دارد و هم منشا غیر

قراردادی؛ هرچند که در حالاتی تشخیص نوع مسئولیت (قراردادی یا قهری) به سهولت امکان استناد به هر دو مسئولیت وجود دارد.

۲- بررسی مصادیق آسیب‌ها و خسارات معنوی ازدواج‌های نوظهور عرفی در نکاح در جامعه

نکاح برخلاف عقود دیگر، تنها عقدی است که در آن طرفین عقد به دور از جنبه‌های مالی آن، برای ایجاد فضای دوستی، محبت و آرامش، تشکیل خانواده می‌دهند. از همین رو نقش اخلاق در مدیریت روابط اعضای آن بیش از حقوق است. لذا باتوجه به تعهدات معین و کلی در نظام خانواده، خسارت مورد نظر را در دو گفتار آسیب‌ها و خسارات ناشی از نقض تعهدات معین در عقد نکاح و خسارات ناشی از نقض تعهدات کلی و عام آورده آثار آن را بررسی می‌کنیم. آسیب‌ها و خسارات مذکور در این گفتار منجر به مسئولیت قراردادی می‌شوند، اما گستره وسیع ضمان قهری این موارد را هم در بر می‌گیرد؛ زیرا قانون خانواده فقط در بعضی موارد ضمانت اجراهایی را مقرر کرده است. در نتیجه، زیان دیده علاوه بر اجرای ضمانت‌های معین می‌تواند به موجب قانون مسئولیت مدنی عامل زیان را بر مبنای تجاوز از حکم قانون مسئول دانسته و مطالبه خسارت نماید. این امر در نزد حقوقدانان به جمع مسئولیت مشهور است. (بهرامی احمدی، ۱۳۸۸، صفحه ۳۷).

۳- آسیب‌ها و خسارات معنوی ناشی از نقض تعهدات معین در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

از آنجا که قانون‌گذار تعیین آثار و حقوق و تکالیف ناشی از عقد نکاح را خود به عهده گرفته است توافق بر خلاف این مقتضیات را نامعتبر می‌داند. در واقع منظور از تعهدات معین در قانون، آن دسته از تعهداتی است که یا در قانون ملزم شده یا به صورت شرط ضمن عقد نکاح ایجاد شده است. نوع مسئولیت ایجاد شده ابتدأ قراردادی است و ضمان قهری آنگاه مطرح می‌گردد که قانون و شرط ضمنی مقرر بین زوجین ضمانت اجرایی نداشته باشد. مبنای استنباط اثبات حکم از قاعده لاضرر است. لذا در این قسمت ابتدا به ذکر آن دسته از مصادیق آسیب‌ها و خسارات معنوی می‌پردازیم که به صورت مشترک از جانب زن و مرد (هر دو) قابل وقوع است. سپس خساراتی را که زوج عامل ایجاد آن است، بررسی می‌کنیم و مبحثی به آسیب‌ها خسارات که از سوی زوجه واقع می‌شود

اختصاص داده نشده است، زیرا آنچه از سوی زن موجب وقوع خسارت به زوج می‌گردد عمدتاً داخل در مصادیق خسارات مشترک است. بحث در مورد ضمانت اجراهای موجود برای آسیب‌ها و خسارات معنوی در خانواده و ازدواج‌های نوظهور عرفی در نکاح موضوعی است که در حوصله این مقاله نمی‌گنجد. لذا سعی می‌شود به اختصار ذیل هر مصداق، ضمانت اجرای فقهی و قانونی موجود ذکر گردد.

۴- مصادیق آسیب‌ها و خسارات معنوی مشترک زوجین

بعضی از حقوق و تکالیف ناشی از نکاح در بین زن و شوهر مشترک هستند و اجرای صحیح و کامل آنها از سوی زوجین موجب سلامت کانون خانواده می‌شود. اما گاه زن یا شوهر در انجام این قبیل تکالیف کوتاهی کرده، عامدانه از انجام آن سر باز می‌زنند و از این طریق هم سلامت روان خانواده را در مخاطره قرار می‌دهند و هم حق طرف مقابل را زیر پا گذاشته، موجب آسیب و خسارت معنوی به وی می‌شوند. این نوع آسیب‌ها و خسارات وارده ناشی از عدم اجرای تکالیف را خسارت مشترک می‌خوانیم. گاه عامل خسارت زن است و مرد زیان دیده محسوب می‌شود و گاه برعکس. لذا در این قسمت آسیب‌ها و خسارت‌های ناشی از عدم اجرای تکالیف مشترک است.

الف: سوء رفتار و معاشرت زوجین با یکدیگر در ازدواج‌های نوظهور عرفی در نکاح

۱- قرآن کریم در آیات ۲۲۹ و ۲۲۱ سوره بقره از یک اصل کلی استفاده کرده است و فرموده است: هر مردی در زندگی خانوادگی باید تمام حقوق و وظایف و تکالیفش را به خوبی انجام دهد (امساک به معروف - نگهداری به شایستگی) و یا علقه زوجیت را قطع کند و زن را رها نماید. (تسریح به احسان) شق سوم که زن را طلاق ندهد و به خوبی و شایستگی هم از او نگهداری نکند، از نظر اسلام وجود ندارد لکن در ازدواج‌های نوظهور عرفی اصلاً مورد تایید قرآن کریم نیستند که این آیات در خصوص آنها صدق کند.

۲- از نظر روایات اهل بیت (ع) نیز به اجرای این حقوق و تکالیف اشاره شده است که ازدواج‌های نوظهور عرفی در نکاح نیز مورد تایید اسلام و روایات اهل بیت (ع) نیز نمی‌باشند.

این آیات و روایات هرچند در مورد عده، رجوع و عدم رجوع مرد وارد شده است و تکلیف مرد را روشن کرده است، و دو اصل کلی است که حقوق زوجیت را در همه وقت و همه حال بیان کرده

است. البته این امر در مورد زن و سایر افراد خانواده نیز قابل اعمال است. با این توضیحات می‌توان گفت سوء معاشرت به معنای رفتاری که مسیر عبودیت، رشد و آزادگی افراد را با مشکل مواجه سازد. اساساً در نظام حقوقی-اخلاقی اسلام پذیرفته نیست، بنابراین تمام اموری که از نظر شرعی یا حیثیتی توهین محسوب (یادگاری، ۱۳۹۱، صفحه ۱۶۲) از طرفی می‌توان حقوق و تکالیفی را که در روابط زوجین مطرح می‌گردد، به نوعی لازمه حسن معاشرت زوجین محسوب کرد که عدم تحقق هر یک از آنها مصداق سوء معاشرت است. (کاتوزیان، ۱۳۸۲، صفحه ۲۱۹) با توجه به اینکه سوء معاشرت مفهوم مقابل حسن معاشرت است و آن نیز یک مفهوم عام است که معنای وفاداری، سکونت مشترک و معاضدت و . . . را در خود جای می‌دهد، این مفاهیم را نمی‌توان به طور کامل از یکدیگر جدا کرد ولی ارتباط با هم دانست زیرا لازمه رفتار توأم با عشق و محبت، زندگی زیر یک سقف است. بنابراین حقوق و تکالیفی که در روابط زوجین مطرح می‌گردد به نوعی لازمه حسن معاشرت بین آنها محسوب می‌گردد و تخلف از انجام هر یک از آنها مصداق سوء معاشرت است. (مظاهری مهاجری، ۱۳۹۲، صفحه ۱۴۰) از این رو می‌توان برای سوء معاشرت یک معنای وسیع در نظر گرفت که همه موارد نقض تعهدات را در برگیرد، معنای مضیق آن مواردی را شامل می‌شود که در قانون مجوزی برای طلاق محسوب می‌گردد.

ب: عدم سکونت مشترک زوجین در بعضی از ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

لازمه تشکیل خانواده، زندگی زن و مرد در کنار یکدیگر است. طبق اصل ثبات و امنیت و اصل مدیریت و پاسداری که از جمله اصول بنیادین نظام خانواده هستند، وظیفه تامین مکانی امن برای سکونت مشترک را مرد به دلیل ریاست خانواده بر عهده دارد. بنابراین زن باید در منزلی که شوهر تعیین کرده است، سکنی گزیند. (ماده ۱۱۱۴ قانون مدنی) و شوهر نیز وظیفه دارد او را در محل سکونای خود بپذیرد. با این وجود اگر مرد پس از انعقاد عقد نکاح هیچگونه اقدامی جهت تامین مسکن مشترک ننماید و با وجود شرایط و امکانات لازم، نسبت به این امر بی توجه باشد یا مسکنی غیر متناسب با شان و منزلت اجتماعی زن برای سکونت مشترک انتخاب کند؛ چنانچه مثلاً مردی که دو زن دارد هر دو را در یک مکان سکونت دهد یا زن را در خانه ای مشترک با والدینش بدون اختصاص اتاق جداگانه سکونت دهد خلاف مسئولیتش عمل کرده و به زن آسیب و خسارت زده است. (کاتوزیان، ۱۳۸۲، صفحه ۲۱۸) از سویی اگر زن با وجود تامین مسکن مناسب، بدون هیچ عذر

موجهی از سکونت مشترک با شوهر امتناع ورزد، این موجبات ضرر معنوی مرد را فراهم آورده است. در موارد فوق، لازمه اتحاد معنوی زوجین با یکدیگر به وجود نیامده است؛ زیرا لوازم تشکیل خانواده برای آنها محقق نشده است. قانون مدنی با استفاده از فقه خانواده تمهیداتی جهت ممانعت از این نوع آسیب و خسارت مقرر کرده است. مثلاً اذن به سکونت علی حده در مواقع فقدان مسکن مناسب و خوف ضرر جانی حیثیتی داده است؛ زیرا براساس اصل مدیریت و پاسداری و قاعده لاضرر، زوج به عنوان کسی که ریاست خانواده را بر عهده دارد موظف به مدیریت صحیح خانواده و رفع نیازمندی‌های آن است. (مهردوی کنی، ۱۳۹۲، صفحه ۲۱) لکن در اکثر ازدواج‌های نوظهور عرفی اصلاً بحث سکونت مشترک مطرح نیست بلکه زن در خانه خود یا پدر خود قرار دارد؛ مانند مسیاری-موسمی و . . . و مرد گاهی به او سری می‌زند و این کلا آسیب و خسارت برای زن می‌باشد. از طرفی چون ازدواج‌های نوظهور عرفی به دلیل قانونی نبودن در جامعه با محدودیت‌های فراوان روبروست. به عنوان مثال زوجین نمی‌توانند با هم مسافرت بروند و در هتل بمانند و یا برای اجاره کردن منزل مسکونی دچار چالش‌های فراوانی می‌شوند و از تسهیلاتی هم که برای زوج‌های ازدواج‌های شرعی و قانونی است بی‌بهره‌اند، چون قانون آنها را قبول ندارد.

ج: خیانت و عدم تعهد و عدم وفاداری زوجین در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

بی‌وفایی در ازدواج پدیده‌ای است که اغلب با برطرف شدن نیازهای عاطفی فرد در روابط خارج از حیطه زناشویی به وقوع می‌پیوندد. در واقع خیانت، عبور فرد از مرز رابطه زناشویی به وسیله برقراری صمیمیت فیزیکی یا عاطفی یا فردی خارج از رابطه همسری است؛ خیانت می‌تواند یکی از آثار ناشی از لطمه روحی، عاطفی و احساسی (آسیب و خسارت معنوی) یکی از زوجین باشد. (مومنی جاوید و شعاع کاظمی، ۱۳۹۰، صفحه ۵۵) قبح این رفتار را می‌توان در برخورد شارع با اعمال منافی عفت همچون زنا مشاهده کرد که برخلاف بسیاری از مکاتب اخلاقی و حقوقی (مانند مکتب اصالت لذت، منفعت‌گرایی، لیبرالیسم و . . .) حتی انجام آن در خلوت و با رضایت طرفین نیز، مستحق مجازات شناخته شده است. در هر صورت خیانت زن و مرد دارای اثرات زیانباری است که ابتدا به شریک زندگی فرد وارد می‌شود و سپس بنیان خانواده را متزلزل می‌کند. آثار خیانت بر متعلقات غیر مالی همسر می‌تواند لطمه به شخصیت و روان او باشد. مانند ایجاد استرس، سردرگمی، شک، خشم، افسردگی، آسیب به عزت نفس و کاهش اعتماد به نفس در مسائل شخصی و جنسی، گوشه‌گیری و ترس از حضور در اجتماع به دلیل خدشه دار شدن حرمت و آبروی

وی (مومنی جاوید و شعاع کاظمی، ۱۳۹۰، صفحه ۵۵) همه این موارد از آثار آسیب‌ها و خسارات معنوی به حساب می‌آیند که حتی در صورت ادامه زندگی مشترک باقی خواهد ماند. زن یا شوهری که بدون توجه به قداست و احترام خانواده و جایگاه وفاداری در این کانون، اقدام به خیانت کند، به موجب مواد ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی، ضامن آسیب‌ها و خسارات و صدماتی است که وارد کرده است. بر این اساس، همسر یا فرزندی که از چنین خیانتی متحمل زیان شده‌اند، می‌توانند جبران آسیب و خسارت مادی و معنوی خود را از زیانکار مطالبه کنند. (خداد پور، ۱۳۸۸، صفحه ۲۵۸) خیانت به همسر علاوه بر مسئولیت مدنی فرد، مسئولیت کیفری وی را نیز در پی دارد. نوع و میزان مجازات در این جرم نشان می‌دهد شارع و به تبع آن قانونگذار، نهایت سختگیری و خشونت خود را در حق زنان و مردان همسر دار به کار گرفته است. (حدر جم) این خود اهمیت قداست و تلاش جهت حفظ کيان خانواده را در نظر شارع نمایان می‌سازد. (یادگاری، ۱۳۹۱، صفحه ۵۵) در این نوع خسارت معنوی، عامل زیان می‌تواند هر یک از زوجین خیانت کننده باشد؛ هر چند که ممکن است شخص ثالث نیز در ایجاد ضرر موثر باشد، در موردی هم که خیانت نتیجه خسارت معنوی در خانواده باشد، همسر خاطی فقط در مورد خسارت به بار آمده که منجر به خیانت شده است مسئول است نه اینکه مسئول خیانت طرف مقابل باشد. زیرا اولاً در اغلب موارد خیانت در اشکالی واقع می‌شود که عمدتاً جرم محسوب می‌گردد و مسئولیت کیفری عامل را در پی دارد. ثانیاً رابطه سببیت بین همسر خطاکار در مورد عمل خیانت با همسرش برقرار نمی‌گردد. از طرفی هیچگاه نمی‌توان به بهانه متضرر بودن، خسارت را با ایراد ضرر به طرف مقابل جبران کرد؛ چه بسا که در این مورد فعل زیان بار جرم هم تلقی شود. ولذا ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه که محدود می‌شوند به زندگی مشترک بدون ازدواج که طرفین همدیگر را همسر و متعهد به یکدیگر نمی‌دانند و این عدم تعهد باعث خیانت و عدم وفاداری به یکدیگر شده و باعث آسیب‌ها و خسارات معنوی زیادی برای جامعه می‌شود.

د: عدم تامین نیازهای جنسی زوجین در ازدواج‌های نوظهور و عرفی در جامعه

تمایل زن و مرد به استمتاع جنسی از یکدیگر، هم زیستی و هم بستگی زوجین را در نظام خانواده شکل می‌دهد. رابطه جنسی از محورهای مهم خانواده است که شارع این نیاز را در قالب حق تمکین خاص برای زوج و حق مواقعه برای زوجه با حدود و شرایط مختلف که متناسب با سلايق جنسی زن و مرد است، در خانواده مقرر کرده است. (شهید ثانی، ۱۳۹۲، صفحه ۱۲۲) به همین دلیل، تاکید

بیشتری به ارضای جنسی مرد در مقایسه با ارضای زن شده است. اسلام به زنان توصیه می‌کند نیاز جنسی همسر خود را جدی بگیرند. در مورد حقوق زن نیز مشهور علمای شیعه معتقدند که مرد باید هر چهار شب یک شب با زنش در بستر بخوابد و حق ندارد بدون رضایت همسرش از نزدیکی با وی بیش از چهار ماه خودداری کند؛ همچنین به مردان سفارش شده مسائل عاطفی و آمادگی زن را در روابط جنسی در نظر بگیرند. (نوری، بیتا، ۱۶۱) زیرا در دین اسلام تنها راه قانونی و شرعی تامین نیازهای جنسی، ازدواج است. بی‌اعتنایی به این مسئله از سوی زوجین و در نظر نگرفتن نیازهای جنسی یکدیگر و وجود مشکلات جنسی، آثار منفی هم بر بنیان خانواده و هم بر هر یک از زوجین خواهد داشت. (یزدانیان، ۱۳۸۴، صفحه ۷۸) افزایش میزان ثبت طلاق در اوایل زندگی مشترک بیشتر از مواقع دیگر حاکی از آن است که بیش از ۶۰ درصد زوجینی که به مجتمع‌های قضایی خانواده با هدف جدایی از یکدیگر مراجعه می‌کنند، به نحوی از همسر خود در زمینه مسائل جنسی ناراضی‌اند. (بحرینیان، ۱۳۸۸، صفحه ۵۹) عدم توجه به این نیاز که به عوامل متفاوتی چون اختلال جنسی یا انحراف جنسی مربوط می‌شود، افراد را دچار عصبانیت و دلسردی نسبت به همسر و زندگی می‌کند؛ از سوی دیگر مجموعه‌ای از روایات معصومین علیهم السلام در بیان آداب و روش صحیح روابط زناشویی وجود دارد. (عباسی، ۱۳۸۸، صفحه ۱۵۳) عدم تامین نیازهای جنسی در روابط زن و مرد هم می‌تواند ناشی از سوء رفتارها و اختلالات روانی زوجین باشد و هم خود منشاء بروز مشکلات در روابط آنها گردد. (نادری و حیدری، ۱۳۸۸، صفحه ۴۰) و به شکل‌های گوناگونی اتفاق افتاد مثل شقاق و نشوز زن یا شوهر که متأسفانه عدم نیازهای جنسی زوجین در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه بوضوح مشخص و ملموس است و زن و مرد در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه رضایت جنسی کامل ندارند؛ زیرا در این ازدواج‌های نوظهور تا زمانی که زن شادابی و نشاط دارد ارتباط جنسی گرمی دارند ولی به مرور زمان که شادابی و نشاط زن کاهش می‌یابد علاقه مرد به زن نیز کم رنگ شده و دیگر مرد به زن گرایشی ندارد زیرا این ازدواج‌ها فقط برای خوشگذرانی و تفریح بسیاری از مردان و زنان در جامعه صورت می‌پذیرد و لذا رابطه‌های جنسی و نیازهای جنسی زن و مرد در این ازدواج‌ها بسیار بی کیفیت و بدون بهره برداری‌های مناسب می‌باشد.

۵- مصادیق آسیب‌ها و خسارت معنوی از جانب زوج:

الف: سوء استفاده مردان از ریاست و قوامیت در ازدواج‌های نوظهور عرفی در خانواده:

برداشت‌های نادرست از قومیت و ریاست مردان "الرجال قوامون علی النساء" زمینه ساز مشروعیت بخشی به مردسالاری در نظام جامعه می‌گردد. لذا در ایفای وظایف زوجیت، مواردی مطرح است که ارتباط مستقیم با ریاست شوهر دارد، اگر تعریف و گستره اختیارات و وظایف رئیس خانواده و معیارهای ریاست از نظر حقوقی، عرفی و شرعی مشخص گردد، نقش بسزایی در کاهش اختلافات و ناآرامی‌های خانواده دارد. طبق دستور اسلام مردان به هیچ وجه در اعمال ریاست خانواده به حال خود واگذار نشده‌اند. با دستورهای اکید به رعایت اعتدال در این ریاست، به در نظر گرفتن حقوق مادی و معنوی زن، احترام نهادن به کرامت انسانی او و... ملزم شده‌اند. (جوادی آملی، ۱۳۷۸، صفحه ۳۲۵) این وظیفه حق و امتیاز فردی برای شوهر نیست که او گمان کند اعضای خانواده تحت تکلف او ملزم به تمکین و تسلیم بی چون و چرای افکار و اعمال اویند. (توسلی، ۱۳۸۲، صفحه ۹۸) محدوده این ریاست تنها امور زناشویی و زندگی خانواده است. آیت الله جوادی آملی در این مورد «قوام بودن مربوط به مدیریت اجرایی است، توانایی مرد در مسائل اجتماعی و شم اقتصادی و تلاش و کوشش برای تحصیل مال و تامین نیازهای منزل و زندگی بیشتر است. و چون مسئول تامین هزینه خانواده مرد است، سرپرستی داخل منزل نیز با مرد است. اما چنین نیست که از این سرپرستی بخواهد مزیتی به دست آورد و بگوید: "چون من سرپرست هستم پس افضل هستم." بلکه این یک کار اجرایی است و وظیفه است. (جوادی آملی، ۱۳۷۸، صفحات ۳۹۱-۳۹۲) سوء استفاده از ریاست در نظام خانواده توسط مرد در انواع و اشکال مختلفی می‌تواند نمود پیدا کند. در واقع هر طریقی که مرد از آن برای اذیت و آزار سایر اعضای خانواده از جمله زن استفاده کند، تحت شمول سوء استفاده از حق قرار می‌گیرد که متأسفانه در ازدواج‌های نو ظهور عرفی در جامعه چون بر اساس دستورات قرآن و اسلام بنا نشده است و اصلاً چیزی بنام خانواده و بنیان خانواده و نظام خانواده و امور زناشویی و زندگی خانوادگی و قوام در این ازدواج‌های نو ظهور مطرح نیست و جایگاهی ندارد. مردها کاملاً از این ریاست و مورات اجرایی سوء استفاده نموده و آسیب‌ها و خسارات معنوی فراوانی به زن‌ها وارد می‌نماید.

ب: سوء استفاده از حق تعدد زوجات در ازدواج‌های نو ظهور عرفی در جامعه

قانون مدنی ایران به عنوان مهم ترین و اصلی ترین مجموعه قوانین موضوعه ناظر روابط خصوصی افراد از جمله ازدواج، به طور کلی دلالت بر این دارد که مرد می‌تواند زنان متعدد اختیار نماید. (رفیعی، ۱۳۸۹، صفحه ۱۴۶) تعدد زوجات تا چهار زن از قواعد مسلم اسلامی است و حدود آن

با توجه به حقوق اسلامی معین می‌گردد و هرگونه تعدی و تجاوز از حدود و رعایت عدالت بین زوجات با توجه به حقوق اسلامی معین می‌گردد و هرگونه تعدی و تجاوز از حدود آن و عدم رعایت عدالت بین زوجات نه تنها مصلحت تشریح آن را از بین می‌برد بلکه در بسیاری از موارد به طرف مقابل آسیب‌های روحی و روانی جبران ناپذیری وارد می‌کند و موجب از هم پاشیدگی نهاد خانواده می‌گردد. در تعدد زوجات طبق دستورات قرآن و اسلام شرایطی از قبیل توانایی مالی و رعایت عدالت بین همسران لازم و واجب است و مرد باید قدرت اداره دو یا چند زندگی را داشته باشد که بتواند تعدد زوجات داشته باشد و ازدواج مجدد مرد نباید به حقوق مالی سایر اعضای خانواده لطمه ای وارد نماید. در این راستا اجرای عدالت در نفقه و قسم لازم و واجب است و گر نه تساوی در تمایل قلبی و محبت باطنی، امری امکان ناپذیر است. (سجادی امینی، ۱۳۸۹، صفحه ۱۲۰) متأسفانه در ازدواج‌های نوظهور عرفی در نکاح در جامعه، مردان بدون رعایت شرایط نکاح مجدد و بر اساس هوسرانی و خوش گذرانی و ارضای غرایز جنسی با زن‌های متعدد در ارتباطند و چون در این ازدواج‌های نوظهور عرفی چیزی بنام رعایت قوانین و تعدی و تجاوز از حدود و رعایت عدالت مطرح نیست، غالباً در اداره زندگی دارای ضعف‌ها و کاستی‌های فراوان بوده و بدون جلب رضایت و اعتماد زن اول با زن‌های دیگری نیز در ارتباط می‌باشد و غالباً این ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه دارای تنش‌ها و نابسامانی‌های فراوانی می‌باشند و چنانچه فرزندی نیز از این ازدواج‌ها متولد شود نیز دارای وضعیت بسیار نابسامانی هستند که دارای آثار سوء فراوان و آسیب‌ها و خسارات معنوی چون احساس شکست، بی‌اعتمادی، گوشه نشینی و مشکلات مادی و معنوی را برای زن و فرزندان به دنبال دارد که زوج عامل مستقیم ورود آسیب‌ها و خسارات به زوجه می‌باشد و همچنان زوج مسئول آسیب‌ها و خسارات معنوی زوجه و فرزندان خواهد بود. آنگاه که به موجب قانون، حقی به شخص اعطا می‌شود، غالباً همان قانون یا سایر قوانین دیگر حدودی برای آن مشخص می‌کنند. در نظام خانواده نیز قانون فقط در محدوده مصالح خانواده و روابط زوجین، حقوقی را به اعضای آن اعطا کرده است که در اجرای آن نباید حقوق و آزادی‌های شرعی و قانونی سایر افراد خانواده نادیده گرفته شود تا از تعرض‌ها و تعدی‌های مردسالارانه ممانعت به عمل آید؛ لذا در این قسمت، مصادیق رایج آسیب‌ها و خسارات وارده از سوی زوج که عمدتاً ناشی از سوء استفاده از حق و عدم رعایت شرایط و ضوابط آن است، مورد شناسایی قرار می‌گیرد.

۶- آسیب‌ها و خسارات معنوی ناشی از نقض تعهدات کلی بین زن و مرد در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

در تعهدات کلی هر یک از زوجین به موجب عقد نکاح، به وظایف و تعهداتی نسبت به طرف مقابل ملزم هستند. اما در ازدواج‌های نوظهور عرفی زوجین هیچ‌گونه تعهد کلی وجود ندارد و اصلاً وظایفی بین زوجین وجود ندارد تا اینکه تعهدی نسبت به رعایت این وظایف و تعهدی نسبت به طرف مقابل داشته باشند؛ و در این ازدواج‌های نوظهور عرفی زوجین از رفتار یا گفتار ناروا، آسیب‌ها و خسارات به زن یا مرد وارد می‌کند که این آسیب‌ها و خسارات در محدوده تعهدات کلی معین که در عقود شرعی بین زوجین وجود دارد نمی‌گنجد و بسیار فراتر از آنهاست و عمدتاً تحت شمول قاعده لاضرر و ضمان قهری قرار می‌گیرد.

الف: خشونت و بدرفتاری زوجین با یکدیگر در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

خشونت خانگی آسیبی است عمدی، فیزیکی، روحی، جسمی از طرف زوجین حتی تهدید به خشونت نیز خشونت است که در انواع مختلفی از جمله همسرآزاری صورت می‌گیرد. از جمله آثار منفی این نوع خشونت که غالباً پنهان و دور از انظار عمومی اتفاق می‌افتد؛ زیرا اکثر ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه نیز بطور پنهانی و دور از انظار عمومی اتفاق می‌افتد؛ این آسیب‌ها و خسارات جسمانی و روانی است و اختلالات افسردگی، اضطراب، علائم جسمانی، حساسیت در روابط فردی، عزت نفس پایین را در بر می‌گیرد؛ اختلالات اضطرابی و افسردگی، استرس پس از آسیب و خسارت، احساس بی‌ارزشی و اقدام به خودکشی از پیامدهای شایعه بدرفتاری و خشونت با همسر است. طبیعی است که زنان در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه معمولاً بیش از مردان مورد خشونت و بدرفتاری قرار می‌گیرند. آمار جهانی حدود ۹۰ درصد قربانیان خشونت‌های خانگی را زنان و ۱۰ درصد دیگر را مردان معرفی می‌کند. (نورمحمدی، ۱۳۸۹، صفحه ۲۹)

ب: افشای اسرار خصوصی زوجین در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

حریم خلوت، حریم جسمانی، حریم اطلاعات، حریم جنسی، حریم ارتباطات، حریم شخصیت از جمله مصادیق حریم خصوصی در روابط اعضای خانواده به شمار می‌آید. (نقیبی، ۱۳۸۹، صفحه ۲۴) خانواده حریم شخصی زن و شوهر است و غالباً طرفین به خصوصی‌ترین ویژگی‌ها و رفتار یکدیگر آگاه هستند. چنانچه یکی از زوجین به قصد سوء به افشای اسرار همسر خویش بین خانواده یا سایر افراد

بپردازد و از این بابت موجبات تالم خاطر، خجالت زدگی و کسر حیثیت همسر خود شود، به شخصیت و حقوق غیرمالی و معنوی او لطمه وارد کرده است. از آنجا که این موارد نیز از مصادیق آسیب و خسارت معنوی به شمار می‌رود، زیان دیده می‌تواند به استناد ماده ۲ قانون مسئولیت مدنی از طرف مقابل مطالبه خسارت کند. لکن در ازدواج‌های نو ظهور عرفی در جامعه چون غالباً پنهانی و غیرشرعی و غیرقانونی هستند افشای اسرار خصوصی زوجین تحت هیچ شرایطی نمی‌شود پیگیری قانونی کرد ولذا به آسانی در این ازدواج‌ها زوجین با افشای اسرار خصوصی یکدیگر، آسیب‌ها و خسارات جبران ناپذیر معنوی می‌بینند که با هیچ چیز دیگر قابل جبران نیست.

ج: ایراد تهمت زوجین به یکدیگر در ازدواج‌های نو ظهور عرفی در جامعه

اگرچه بسیاری از ردایل اخلاقی ارتباط مستقیمی با زندگی مشترک زن و شوهر ندارند، لکن به یقین همه رفتارهایی که در اسلام گناه شناخته می‌شود، به روابط زناشویی آسیب می‌رساند. تهمت به همسر در حریم خصوصی خانواده وقتی از نظر قانونی مسئولیت آور است که قابل اثبات باشد. اما قابل اثبات نبودن تهمت، مانع از وقوع خسارت معنوی و آثار سوء آن نخواهد بود. البته در این حالت نیز تمهیدات قانونی مثل لعان وجود دارد که راه حلی است برای اثربخشی به ادعای زوج مبنی بر خیانت همسر و نفی ولد. در حالی که هیچ بینه‌ای جهت اثبات ادعایش نداشته باشد، لعان در واقع روشی است مناسب با ویژگی حریم خصوصی خانواده که مانع از ورود خسارت معنوی ناشی از تهمت به همسر می‌گردد و البته دارای آثار ویژه‌ای (انفاسخ نکاح، حرمت ابدی، سقوط نسب) نیز می‌باشد. از سوی دیگر، متهمان تبرئه شده از اتهام انتسابی، می‌توانند در حدود قانونی مسئولیت مدنی عندالاقضاء به طرفیت مسبب یا مباشر اقامه دعوا کرده و مطالبه خسارت معنوی نمایند. لکن در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه چون نه شرع و نه قانون هیچ کدام دخالتی ندارند و طبق موازین شرعی و قانونی صورت نمی‌پذیرد لذا ایلاع و ظهار و لعان و دیگر مسائل شرعی در این ازدواج‌ها موضوعیت نداشته و به سادگی ایراد تهمت زوجین نسبت به یکدیگر باعث آسیب و خسارت معنوی فراوانی به زوجین می‌شود.

مواردی از قبیل تحقیر، مانع‌تراشی و سخت‌گیری، ایرادگیری دائمی، بدگمانی، ایجاد محدودیت‌های غیرمنطقی و ... که در روابط زوجین آسیب‌ها و خسارات جبران ناپذیر روحی-روانی را وارد می‌کند، این در حالی است که احراز ناپذیری بسیاری از مسائل داخلی خانواده، زوجین را تشویق به اقدامات غیر عادلانه و نامشروع می‌کند؛ زیرا دشواری اثبات این امور و یأس از پیگیری موضوع

به شیوه قضایی زوجین را در انجام اعمال غیراخلاقی جری میکند. حمایت‌های حقوقی جهت جلوگیری از کلیه این سوء رفتارها (علیه زوجه) را می‌توان در بند چهارم تبصره ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی مشاهده کرد که بر مبنای قاعده نفی حرج مقرر شده است و به زوجه درخواست طلاق می‌دهد. لکن در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه هیچ گونه حمایت حقوقی از زوجین نمی‌شود و اصلاً قاعده نفی حرج در این ازدواج‌ها جاری نمی‌شود و بطور کلی بحث طلاق یا درخواست طلاق و مسئله طلاق در ازدواج‌های نوظهور مطرح نیست و محلی از اعراب ندارد چون اصلاً ازدواجی بر مبنای مسائل شرعی و قانونی انجام نگرفته است تا شرع و قانون از آنها حمایت کرده و در حقوق زوجین ساری و جاری گردد.

د: اجبار زوجین به پنهان کاری در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه و تحمل بار سنگین روحی، روانی، افسردگی و ناامیدی

ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه به صورت مخفیانه انجام می‌شود و به همین منظور نیز آمار دقیقی در خصوص این نوع ازدواج‌ها در دست نیست و چون شرعی و قانونی و عرفی نیستند و لذا عرف هم چنین ازدواج‌هایی را بر نمی‌تابد و زوجین مجبور به پنهان کاری وضعیت زندگی خود در بین همسایه‌ها، دوستان و همکاران می‌شوند که حاصل این پنهان کاری تحمل آسیب‌ها و خسارات همچون تحمل استرس فراوان و رنج بردن از فشار روحی و روانی بسیار بالاست و سردرگمی از وضعیت موجود زندگی می‌شوند؛ و باعث به وجود آمدن این سوالات می‌شود که آیا این زن و مرد متاهل هستند یا مجرد؟ آیا کنار هم بودن آنها همیشگی است یا اینکه یکی از طرفین به راحتی دیگری را در مدت کوتاهی ترک خواهد کرد بدون اینکه مسئولیتی درباره حقوق طرف مقابل بر ذمه داشته باشد؟ آیا با هم بودن آنها روزی به یک ازدواج دائم منتهی می‌شود یا خیر؟ آیا آنها می‌توانند با این وضعیت موجود، آرزوی داشتن فرزند را داشته باشند یا آرزوی داشتن فرزند را تا ابد باید در پستوی افکارشان بایگانی و با خود به گور برده و دفع کنند؟ در واقع این پنهان کاری اجباری و سردرگمی موجود در زندگی پنهانی و وضعیت گنگ و ناپایداری که هیچکدام نمی‌توانند برای زندگی مشترکی را که شروع کرده‌اند فرجامی امیدوارکننده را ترسیم کنند، چرا که حتی مطمئن نیستند فردایی که از پیش رو می‌آید با یک بحث ساده، یک اختلاف نظر ساده و یا یک دوست جدید به جدایی آنها نینجامد، زنی که با یک مرد هم زیستی غیرقانونی و غیرشرعی و غیر عرفی دارد مدام دچار استرس و اضطراب است و در این میان اگر محبتی هم باشد در کنارش این دغدغه

همواره ذهن، روح و قلب او را می‌آزارد که تکیه گاهی که برای خود انتخاب کرده، سست و غیرقابل اعتماد است؛ متأسفانه در این میان زنان بیشتر از مردان هم از لحاظ مادی و هم از لحاظ روحی و معنوی به طرف مقابل وابسته می‌شوند. اگر در نتیجه این هم زیستی زن باردار شود، پیامدهای دشوارتری متوجه او می‌شود چرا که در اکثر موارد مردانی که به چنین ازدواجی روی می‌آورند مردانی هستند که مسئولیت‌پذیر نیستند و با آگاهی از وضع به وجود آمده برای گریز از زیر بار مسئولیت بیشتر به راحتی زن را ترک می‌کنند بدون اینکه حقوقی در قبال زن و فرزند خود بر ذمه داشته باشند، زیرا از لحاظ قانونی چنین رابطه‌ای زنا تلقی می‌شود و فرزند ناشی از آن فاقد مشروعیت قانونی است؛ چون نسبت فرزندی او با پدر قابل اثبات نیست و در این وضعیت زن‌ها نه از سوی خانواده پذیرش می‌شوند که گاه برای تامین هزینه‌های زندگی مورد سوء استفاده قرار می‌گیرند و گاه به دلیل بحران روحی که متضمن آن شده اند رو به مواد مخدر و قرص‌های روانگردان می‌آورند و بدون هدف و برنامه و رویایی، آواره خیابان‌ها و پارک‌ها می‌شوند و اگر خودکشی نکنند به تکدی‌گری می‌پردازند، ضمن اینکه این آسیب‌ها و خسارات و عوارض بیش از همه به این دلیل ایجاد می‌شود که زوجین هیچ تعهدی نسبت به یکدیگر نداشته و تنها به کسب سود خود از این زندگی می‌اندیشند و هرگاه بخواهند مسیر خود را از این زندگی و دیگری جدا می‌نمایند.

ذ: دروغ‌گویی پیوسته زوجین برای عدم مشخص شدن حقیقت ازدواج پنهانی

ر: رفع نیازهای شهوانی و جنسی محض زودگذر و تا هنگامی که زن طراوت و شادابی دارد

ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه نوعی رابطه عاطفی - جنسی توافق بین زن و مرد است که بدون عقد یا صیغه یا نکاح و ثبت قانونی و هر نوع پیمان هم زیستی شروع می‌شود و بدون در نظر گرفتن شرایط شرعی و قانونی با هدف رفع نیازهای جنسی، و ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه امروزه به معنای هم باشی و هم زیستی همراه با روابط جنسی و رفع نیازهای شهوانی محض و زودگذر است که حتی در آغاز از سوی جوامع غربی نیز پذیرفته نمی‌شد و به این نوع از ازدواج ها، ازدواج وحشی می‌گفتند که متأسفانه در ایران از سال ۱۳۹۳ به بعد به تهدید بزرگی برای خانواده‌ها مبدل گشته و باعث آسیب‌ها و خسارات معنوی زیادی به جامعه ایران اسلامی شده است. و چنانچه در این ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه، زن فرزندی بدنیا آورد، بر اثر این زایمان

فقط زیبایی اندام خویش را تاحدودی از دست می‌دهد؛ در حالی که مرد امکان رابطه با زن جوان و زیباتر را دارد و چون زن عاطفی تر است و حس عاطفی قوی تری دارد و خواستار نگهداری فرزند خود می‌شود که مشکلات مالی زن را به دنبال دارد و فرزند متولد شده، پدر مشخص و قانونی ندارد و پدر خود را نمی‌شناسد و اگر زن در این ازدواج‌های نوظهور فرزند دختری بدنیا بیاورد خواستگاران بیشتری دارد چون مردان روی رابطه با دختر این زن نیز حساب باز می‌کنند که تمام این مسائل آسیب‌ها و خسارات معنوی فراوانی را به جامعه وارد می‌کند. بسیاری از جامعه‌شناسان و روانشناسان بر این عقیده‌اند که علت اصلی ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه برای رفع عطش جنسی است. به بیان دیگر، هدف از این نوع ازدواج رابطه جنسی و هوسرانی است؛ که در سال ۱۳۹۲ پژوهشی در ایالات متحده صورت گرفت که بر اساس نتیجه آن، زوج‌هایی که بر اساس ازدواج‌های نوظهور عرفی زندگی می‌کنند حدود دوبرابر ازدواج‌های اساسی و قانونی فقط در پی ایجاد رابطه جنسی بوده و عمده زندگی را در این موضوع خلاصه کرده‌اند؛ لذا این ازدواج‌های نوظهور عرفی در کشور ما به دلیل نبود چهارچوب و قید و شرط خاص، آسیب‌ها و خسارات معنوی فراوانی را در زوایای مختلف زندگی افراد جامعه به وجود می‌آورد که جامعه‌شناسان آنها را به موربان‌هایی تشبیه کرده‌اند که پایه‌های جامعه را از بین برده و بنیان خانواده را متزلزل می‌کنند.

ز: ارتکاب زوجین به جرم قانونی و گناه شرعی در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه پیوندی است که به مدت زمان نامعلوم بین دو نفر زن و مرد برقرار می‌شوند و فاقد مشروعیت اجتماعی و حقوقی است و از نظر شرعی این ازدواج گناه محسوب می‌شود و از نگاه حقوقی و قانونی نیز جرم است و همواره فرد با نوعی ترس و نگرانی از عواقب چنین ارتباطی دست و پنجه نرم می‌کند. این در حالی است که اگر این روابط ثبت شود، امکان اثبات متعلق بودن فرزند به پدر وجود دارد پس این ازدواج‌های نوظهور، زندگی مشترک زن و مرد بدون ازدواج رسمی است و چنین ازدواج‌های نوظهوری در جامعه ایرانی اسلامی به هیچ عنوان تعریف نشده و جایگاهی ندارد و لذا باعث آسیب و خسارت معنوی به جامعه ایرانی اسلامی و بنیاد خانواده ایرانی اسلامی می‌شوند. فرهنگ و آداب و رسوم غالب کشورمان برگرفته از مبانی دینی و فرهنگ ناب ایرانی بوده و عموم مردم ایران متدین به دین مبین اسلام همه شیعه می‌باشند و در کنار آن با فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی خود، مناسبات اجتماعی و شخصی خود را به پیش می‌برند و از

سوی دیگر قانونی که در ایران حکم فرماست برگرفته از دستورات دین مبین و تفسیرهای مراجع عظام از احادیث و دستورات دینی است. همانطور که می‌دانید دین اسلام و مذهب شیعه، پاسخگویی به نیازهای جنسی زن و مرد را در چهارچوب ازدواج و عقد نکاح تعریف کرده است و خلاف این موضوع به منزله گناه و جرم در نظر گرفته می‌شود. بنابراین تنها بستر قانونی و شرعی و اخلاقی رفع نیازهای جنسی زن و مرد در ایران در قالب ازدواج دائم و موقت تعریف شده است و پاسخگویی به نیازهای جنسی در قالب غیر این ازدواج‌ها برای عموم مردم ایران مسئله‌ای ناخوشایند و ناپسند و غیر اخلاقی است و قطعاً می‌دانیم که ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه در ایران از هیچ جایگاه قانونی و شرعی و عرفی و اخلاقی برخوردار نیستند و به منزله تخطی از قوانین و مفاهیم دینی حاکم بر کشور بوده و دارای آسیب‌ها و خسارات معنوی زیادی است که بحث و جدال‌های زیادی را نیز به همراه داشته است.

س: عدم حمایت شرعی و قانونی و عرفی و عاطفی جامعه و قانون از زوجین در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه چون ثبت نمی‌شوند فلذا زن و مرد نسبت به هم حقوقی ندارند و شرع و قانون و عرف نیز از آنها حمایت نمی‌کند و حتی زنها از مردها هیچگونه حقی نمی‌برند؛ من جمله مهریه-نفقه-ارث و ... در این ازدواج‌ها طبعاً طرفین تعهد قانونی و شرعی نسبت به یکدیگر ندارند و نمی‌توانند مدعی حقوقی نسبت به یکدیگر باشند و چون پدیده‌ای غیرقانونی و غیرشرعی است حمایت شرع و قانون را نیز به دنبال ندارند و فقط باعث حاکم نمودن امورات غیرقانونی و غیررسمی و خلاف آداب و رسوم بر جامعه شده و به دنبال آن مجموعه‌ای از ناهنجاری‌های اخلاقی و اجتماعی را به بار می‌آورند، و باعث آسیب‌ها و خسارات معنوی زیادی به جامعه می‌شوند، لذا از همین رو مسئله ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه باعث نگرانی و بحث و کشمکش‌های زیادی در میان مسئولان ذیربط، کارشناسان، جامعه‌شناسان و دیگر صاحب نظران این حوزه شده است.

ش: ازاله بکارت دختران و دوشیزگان و بی‌ارزش شدن بکارت و دوشیزگی در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه زنان بیش از مردان آسیب می‌بینند. باید توجه داشت که زنان بیش از مردان در چنین روابطی آسیب پذیر خواهند بود و ضربه‌ای که از ازدواج‌های نوظهور عرفی از لحاظ جسمی و روحی متوجه یک زن می‌سازد، به مراتب سخت‌تر و زیان‌آورتر از ضربه‌ای است که مردان را مبتلا می‌سازد. به عنوان مثال، در این ازدواج‌ها که دختران بکارت و دوشیزگی خود را از دست می‌دهند و بعد از مدتی هم بعلت عدم دوام و غیرقانونی و غیرشرعی و عرفی بودن این روابط مردان اقدام به ترک زن‌ها می‌کنند، این زن است که می‌ماند با تحمل آسیب‌ها و خسارات فراوان، هم جسمی که بکارت و طراوت و شادابی و دوشیزگی ندارد هم روحی که دچار افسردگی، اضطراب، استرس، نگرانی، بی‌ارزشی و پوچی می‌شود. چرا که زن‌ها از لحاظ جسمی و فیزیکی و هم از لحاظ عاطفی بسیار حساس‌تر و شکننده‌تر از مردان هستند و مهمترین خواسته یک زن در ازدواج، نیاز به داشتن یک تکیه‌گاه است؛ معیاری که آنقدر نقش پررنگ در زندگی او ایفا می‌کند که شاید بتواند نیاز به دوست داشتن و دوست داشته شدن را تحت تاثیر قرار دهد. داشتن یک تکیه‌گاه مطمئن در غم‌ها و ناملایمات، گذاشتن سر بر شانه‌ای که بتواند وزن سنگینی اشک‌هایش را تحمل کند و این آرامش خاطر را برای او به وجود بیاورد که می‌تواند روی این شانه‌ها به عنوان مأمون و ملجایی برای گریز از تمام سختی‌ها به طول یک عمر حساب باز کند.

ص: عدم موفقیت زوجین در ازدواج‌های بعدی و شرعی بعد از ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

ض: عمر کوتاه رابطه بین زوجین در ازدواج‌های نوظهور عرفی و ورود زوجین تجرد دائمی و قطعی در جامعه

این ازدواج‌های نوظهور در جامعه عمری کوتاه و شاید حدود ۱۰ سال بیشتر ندارد و اساساً عمر این ازدواج‌ها در ایران و جهان زیاد نمی‌باشد و احتمال جدایی زوجین به مراتب بیشتر از ازدواج‌های شرعی و قانونی و رسمی است. چرا که طرفین تعهدی نسبت به یکدیگر ندارند و می‌توانند گزینه‌های جدیدی را به راحتی انتخاب نمایند. زیرا تعهداتی که در ازدواج‌های رسمی وجود دارد، جنبه‌های حقوقی، اجتماعی، فردی، اخلاقی و عرفی را در بر دارد که ازدواج‌های نوظهور این تعهدات را ندارند. در کشورهای اروپایی و آمریکا ازدواج‌های نوظهور در یک دوره یک تا دو ساله یا به ازدواج رسمی یا

به جدایی ختم می‌شوند. ولی در جامعه ایرانی به دلایل حقوقی، اجتماعی، فردی، اخلاقی و عرفی به جدایی منجر شده و همچون تجربه ای عاطفی وی و جنسی تلقی می‌شود. براساس آخرین گزارش منتشر شده در سال جاری بیش از نیمی از ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه گرایش دارند، دختران و پسران بین ۲۵ تا ۳۰ سال سن هستند که دارای تحصیلات دانشگاهی هستند و این روش زندگی آنها عمری بین ۱ تا ۳ سال دارد. اغلب آنها اذعان دارند که در ابتدای امر قصد به وجود آمدن چنین شرایطی را نداشتند و بیشتر در راستای افزایش آشنایی به این مسیر کشانده شده اند.

ط: تولد فرزندان نامشروع - بی‌هویت - بی‌سرپرست - سر راهی و ایجاد مراکز نگهداری کودکان بی سرپرست و سر راهی و تحمل هزینه‌های سنگین مادی و معنوی بر جامعه و افراد در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه نباید از متولد شدن کودکان نامشروع و بی‌هویت به آسانی گذشت؛ زیرا در این ازدواج‌ها، عموماً زوجین ادعا می‌کنند با مراقبت‌های جنسی همراه هستند. کودکانی متولد می‌شوند که نه از روی قانون و اجتماع و نه از سوی شرع و نه از سوی خانواده قابل پذیرش نیستند؛ زیرا از لحاظ قانونی چنین رابطه ای زنا تلقی می‌شود و فرزند ناشی از آن فاقد مشروعیت قانونی است. چون نسبت فرزندی او با پدر قابل اثبات نیست و در این وضعیت نه از سوی خانواده پذیرش می‌شوند و نه دیگر جایگاهی در اجتماع دارند. این نوزادان یا در ابتدای امر به خیابان‌ها سپرده می‌شوند و فرزند سر راهی می‌شوند و یا از سوی یکی از والدینشان به کام مرگ کشانده می‌شوند. از لحاظ قانونی این نوزادان زنازاده محسوب می‌شوند و نمی‌توانند از خدمات رفاهی و اجتماعی برخوردار باشند. ضمن اینکه بر اساس قانون اساسی اگر روند زنا به اثبات برسد، خاطیان متحمل ۹۹ ضربه شلاق می‌شوند.

ظ: افزایش بی‌رویه سقط جنین و عدم تولید مثل و فرزندآوری و در نهایت کاهش جمعیت در جامعه

ک: شکسته شدن قبح روابط نامشروع و تکثیر زنا و فحشا و منکرات در جامعه و رواج بی‌اعتمادی جوانان به مسئله ازدواج‌های شرعی و قانونی

در جهان امروز مسئله چهارچوب شکنی و هنجارگریزی آنچنان گسترش یافته است که دیگر به عملی مبتذل و لجام گسیخته مبدل گشته تا آنجا که خانواده و روابط مشروع و زناشویی این کانون پرورش انسان و ازدواج که نقطه شروع آفرینش انسان است، از هجوم سفاکانه آن در امان نمانده است و زیر گامهای گستاخانه سبک زندگی نوین و با شکسته شدن قبح روابط نامشروع و تکثیر زنا و فحشا و منکرات سبک و بی ارزش گشته است. و متأسفانه رویای براندازی جامعه بشری و به ورطه کشیدن نسل بشر را در سر می‌پروراند.

این ازدواج‌های نوظهور و نابهنجار، باعث قبح شکنی از بسیاری از ارزش‌های اجتماعی جامعه ایرانی شده است. در نظام‌های فکری کشورهای گوناگون آن دسته از روابط جنسی بین زن و مرد (بدون رعایت چهارچوب موازین رایج در آن جامعه شکل گرفته باشد، به مفهوم بی بند و باری و فساد تعریف شده است) ماهنامه زنان امروز، مجله ای که با ۱۶ سال فعالیت در سال ۱۳۸۶ توقیف شده بود و پس از ۷ سال توقیف در خرداد ۱۳۹۳ به دلیل به ترویج ازدواج‌های نوظهور و عرفی (سفید) طبق بند ۲ از ماده ۶ قانون مطبوعات به عنوان اشاعه فحشا و منکرات و انتشار مطالب خلاف عفت عمومی و اخلاق به مبانی و احکام اسلام دوباره توقیف شد و وزارت ارشاد نیز از توقیف آن حمایت کرد.

گ: عدم سلامت جسمی و جنسی زوجین و تکثیر بیماری‌های مقاربتی و جنسی در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

م: فاصله گرفتن جوانان از عقود شرعی و ازدواج‌های سنتی در جامعه

ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه متأسفانه نیازهای عاطفی و جنسی جوانان را موقتاً رفع می‌نماید، آن هم به صورت غیرشرعی و غیرقانونی و جوانان را از ورود به مقوله ازدواج‌های شرعی و سنتی در جامعه ایرانی باز می‌دارد.

ن: بالا رفتن آمار طلاق و زن و مرد مطلقه و کاهش آمار ازدواج رسمی

و:افزایش فرزندان معتاد - عیاش - لابلالی - دختران فراری از ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه

*علل و عوامل گسترش عناوین نوظهور عرفی در نکاح در جامعه:

- ۱- گسترش تبلیغات عناوین نوظهور عرفی در نکاح در فضای مجازی و شبکه‌های تلویزیونی خارجی، مخصوصاً ازدواج سفید، ازدواج با حیوانات (سگ و گربه)، عدم فرزندآوری و ...
- ۲- فاصله گرفتن جامعه و مردم از نکاح‌های سنتی و عقود شرعی
- ۳- مشکلات شدید اقتصادی در جامعه ایرانی
- ۴- بالا رفتن سن ازدواج جوانان ایرانی
- ۵- بالا رفتن آمار طلاق در بین جوانان و خانواده‌های ایرانی
- ۶- محک زدن روابط بین جوانان ایرانی
- ۷- رواج عدم اعتقاد به مسئله ازدواج رسمی و شرعی در بین جوانان ایرانی
- ۸- عدم مسئولیت‌پذیری جوانان ایرانی
- ۹- عدم استطاعت مالی و امنیت شغلی جوانان ایرانی

*راه‌حل‌های جلوگیری از خسارات و آسیب‌های ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه:

- ۱- پرداخت تسهیلات مالی و پرداخت وام‌های ازدواج به جوانان
- ۲- آسان‌سازی ازدواج‌های شرعی با ایجاد و واگذاری مسکن‌های کوچک یا زمین به جوانان
- ۳- تشویق و ترغیب جوانان در رسانه‌های گروهی اعم از صدا و سیما و فضای مجازی به ازدواج‌های شرعی بدون تشریفات
- ۴- تقویت باورهای دینی جوانان توسط صدا و سیما و وعاظ در مساجد و منابر
- ۵- برطرف نمودن قبح ازدواج موقت شرعی و فراهم نمودن اسباب آن برای جوانانی که قدرت و استطاعت ازدواج دائم را ندارند
- ۶- بهبود شرایط اقتصادی در جامعه و خانواده‌ها
- ۷- اشتغالزایی و شاغل نمودن جوانان برای کسب درآمد و تامین زندگی متاهلی

- ۸- تقلیل مهریه‌های سنگین و تشویق دختران و والدین برای تعیین مهریه‌های سبک
- ۹- تسهیل امر ازدواج زیرا آینده هر جامعه ای به دست جوانان و نوجوانان آن کشور رقم می خورد. لذا برای حفظ سلامت جامعه از هرگونه آلودگی و انحراف لازم است جوانان در فضای آکنده از آرامش و سلامت، به فعالیت های اجتماعی، فرهنگی، علمی، تحقیقاتی، اقتصادی بپردازند و برای رسیدن به این آرامش باید به خواسته های جوانان در مسائل ازدواج پاسخ داده شود و همچنین لازم است پاسخ این نیازها مشروع و مقبول باشد.
- ۱۰- لازم است تا چاره ای اندیشیده شود تا با بازگشت به سبک زندگی اسلامی-ایرانی این دگرگونی کمترین آسیب را بر بنیان خانواده و سلامت جامعه وارد کند.

نتیجه گیری

مسائل مستحدثه و غیرمنتظره در جامعه معاصر، مخصوصاً ایران عزیز در دهه‌های کنونی پدیده ای موسوم به ازدواج‌ها و عناوین نو ظهور عرفی در نکاح است که به عنوان مولفه‌های انضمامی از سبک زندگی مدرن با مختصات ویژه تقریباً هیچ تناسب معناداری با نیازها، انتظارات، اقتضائات، زیرساخت‌های فرهنگی، الگوها و قواعد هنجاری و تجربه‌های زیستی جامعه ایران به عنوان یک جامعه مذهبی که دارای اکثریت مسلمان است و از حاکمیت دینی و ملتزم به شریعت اسلامی است، ندارد و به دلیل ناهمخوانی است که این پدیده به رغم نوظهور بودن آن، حساسیت زیادی را در سطح عموم برانگیخته و اندیشمندان علوم اجتماعی و اسلامی را در جهت یافتن علل و دلایل موثر در تکون تدریجی و پیامدهای مختلف آن، به نظریه‌پردازی برانگیخته است. و این پدیده‌های نوظهور عرفی در نکاح مثل ازدواج سفید، به دلیل فقدان مجوز عرفی، شرعی و قانونی نباید در سایه تسامح و تغافل مردم و مسئولان امر به حیات خود ادامه دهد و باید در سطح فرهنگی، اجتماعی و قضایی، اقدامات مناسبی در راستای کنترل روند و مهار آن صورت گیرد؛ که مهار آنها و مقابله موثر با این نسخ انحرافات نیازمند زنجیره‌ای از اقدامات همه‌جانبه در سطوح مختلف است. لکن پدیده ای دیگر بنام ازدواج مسیار، ازدواجی است که در میان اهل سنت به ویژه در کشورهای عربی حوزه خلیج فارس و خاورمیانه شایع شده که عده‌ای از علمای اهل سنت آن را مشروع و گروهی آن را نامشروع می‌دانند. از آنجایی که اهل سنت ازدواج موقت را مشروع نمی‌دانند برای پاسخ به نیازهای برخی از زنان و مردان جوان ازدواج مسیار را مطرح کرده‌اند که بین زن و مرد حقوق و تکالیفی نمی‌باشد و زن در این ازدواج آزاد است و شوهر مختار است

که هر وقت بخواهد نزد زن برود؛ که به سبب همین امر، بین علمای اهل سنت در مشروعیت و عدم مشروعیت آن اختلاف است. پس عدم رعایت اخلاقیات در خانواده، دارای آثار حقوقی و زمینه‌ساز عنوان مسئولیت می‌باشد. ورود این قبیل رفتار به حوزه شمول و آسیب و خسارت معنوی و به تبع آن حوزه مسئولیت، بیانگر آثار حقوقی این رفتار در روابط افراد و ورود حقوق جهت حمایت و پاسداری از اخلاقیات در نظام خانواده است. و با توجه به خصوصی بودن روابط زوجین، شاید حقوق نتواند نظارت کاملی بر رعایت تکالیف و وظایف اعضای خانواده در رابطه با یکدیگر که غالباً معنوی و غیرمالی اند، داشته باشد؛ اما به مراتب در نظارت بر مسئولیتی که در جریان آسیب‌ها و خسارات ناشی از عدم ایفای وظایف همسری است، نقش بسزایی را ایفا می‌کند. به رسمیت شناختن آسیب‌ها و خسارات معنوی در خانواده و بررسی آن در ذیل عنوان مسئولیت و تلاش حقوق برای ارائه روش‌های جبران آن، همگی گامی در جهت حمایت حقوق از این ارزش‌های اخلاقی در خانواده است که در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه اصلاً حمایت حقوقی وجود ندارد و شخصی بودن عقد نکاح از یک سو و نقش شارع در تعیین حقوق و تکالیف و اعضای آن از سوی دیگر، نشان از دوگانه بودن مسئولیت (قرار دادی و غیر قراردادی) در نظام خانواده که در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه نه عقد نکاحی وجود دارد و نه مورد تایید شارع می‌باشد که حقوق و تکالیفی برای زوجین تعیین گردد. لذا آسیب‌ها و خسارات معنوی در خانواده گاه ناشی از رفتار سو یکی از زوجین است و گاه ناشی از فقدان تمهیدات قانونی برای اجرای احکام حکم فقهی مربوط موجب بالاترین سطح طرف مقابل می‌شود که خود موجب آسیب و خسارت معنوی شخص می‌گردد. در نتیجه فقدان قانونی لازم در این مورد زمینه‌ساز این نوع آسیب‌ها و خسارات می‌باشد که متأسفانه در ازدواج‌های نوظهور عرفی در جامعه این آسیب‌ها و خسارات به مراتب بیشتر از ازدواج‌های شرعی و قانونی و عرفی است.

منابع فارسی

۱. رفیعی، جلال، «نقد و بررسی ماده ۲۳ لایحه حمایت از خانواده»، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی

زنان، سال دوازدهم، شماره ۱۳۸۹، ۴۸

۲. بحرینیان، سید عبدالمجید، یاوری کرمانی، مریم، «رضایتمندی جنسی و رضایتمندی زندگانی»، نشریه تازه‌های روان درمانی، شماره ۵۱ و ۱۳۸۸، ۵۲
۳. پژوهنده، محمدحسن، «راهکارهای اساسی حل مسئله نشوز و شقاق زوجین در قرآن و حدیث» مشکوه، شماره ۱۳۸۹، ۱۰۷
۴. ضمیری، محمدرضا، ۱۳۸۴ش، درسنامه فقه مقارن، پاسخ به شبهات فقهی، موسسه آموزشی - پژوهشی مذاهب اسلامی، قم
۵. طباطبائی، محمدحسین، ۱۳۷۴ش، ترجمه تفسیرالمیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، قم
۶. اسدی، لیلیا، «حق جنسی، اختلال و انحراف در آن در قوانین موضوعه»، فقه و حقوق خانواده، شماره ۱۳۸۵، ۴۳
۷. محقق داماد، مصطفی، ۱۳۶۲ش، مباحثی از اصول فقه، مرکز نشر علوم اسلامی، تهران
۸. صفایی، حسین و اسدالله امامی، مختصر حقوق خانواده، ج ۱، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۰، چاپ پنجم
۹. سلطانی نژاد، هدایت الله، مسئولیت مدنی - خسارت معنوی، تهران، نورالثقلین، ۱۳۸۰، چاپ اول
۱۰. سالاری فر، محمدرضا، مقایسه نظیه خانواده درمانی مینوچین با دیدگاه اسلام در خانواده
۱۱. جوادی آملی، عبدالله، زن در آئینه جلال و جمال، تهران، دارالهدی، ۱۳۷۸، چاپ ششم
۱۲. محقق داماد، مصطفی، ۱۳۶۲ش، مباحثی از اصول فقه، مرکز نشر علوم اسلامی، تهران
۱۳. جعفر لنگرودی، محمد جعفر، مقدمه عمومی علم حقوق، گنج دانش، چاپ پنجم، تهران
۱۴. خسارت معنوی در روابط زوجین و مسئولیت ناشی از آن، علی شهسواری و فهیمه سادات رضوی، دو فصلنامه علمی - ترویجی فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال بیستم، بهار و تابستان ۹۴، شماره ۶۲
۱۵. مهریزی، مهدی، کتاب شناسی اصول فقه شیعه
۱۶. ولایی، عیسی، فرهنگ تشریحی اصطلاحات اصول

منابع عربی

۱۷. ابراهیم انس و دیگران، المعجم الوسیط، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، سال ۱۹۷۲، چاپ دوم
۱۸. ابن بابویه قمی، محمد بن علی، علل الشرایع، موسسه دارالحججه للثقافه، چاپ اول، قم
۱۹. ابن حمام، کمال الدین محمد بن عبدالواحد، ۱۳۱۵، شرح فتح القدر، انتشارات امیریه، مصر
۲۰. ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم، ۱۹۹۷، مجموع الفتاوی، دارالوفاء، مصر
۲۱. ابن قدامه، عبدالله بن احمد، ۱۴۰۵ ق، المغنی، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی
۲۲. ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم، ۱۹۹۷، مجموع الفتاوی، دارالوفاء، مصر
۲۳. ابن حزم اندلسی، علی بن احمد، المحلی، مکتب التجاری، بی تا، بیروت
۲۴. ابن حنبل، احمد بن محمد، ۱۴۱۷ ق، مسند احمد، اسلامی، تهران
۲۵. ابوزهره، محمد، ۱۹۵۷ م، اصول الفقه، دارالفکر العربی، قاهره
۲۶. ابن هشام، عبدالملک، سیره ابن هشام، دارالعرفه، بی تا، بیروت